

Orthodoxie in Griekenland en West-Europa van 1782 tot vandaag

DOMINIQUE VERBEKE

Voor de orthodoxie in Griekenland en West-Europa vandaag kan de publicatie van de *Filokalie* in de originele Griekse taal (Venetië 1782) gezien worden als een belangrijk keerpunt. Deze geestelijke geschriften leidden tot een heropleving van de theologie, de spiritualiteit en het sacramenteel leven. De geschriften verspreidden zich veel sneller in Rusland (vanaf 1793) en pas later (vanaf 1893) in de Griekse wereld, vandaar dat deze heropleving ook gepaard ging met een toenemende beïnvloeding door de Ottomaanse overheersing. Ook de invloed van de Verlichting in het Westen was in deze periode van belang voor de orthodoxe kerk en haar theologie.

De 19de eeuw kan gezien worden als een eeuw van herbronning en van pogingen om de ware tradities van de orthodoxie te herstellen. Grote religieuze denkers en theologen volgen elkaar sindsdien in een snel tempo op zowel in de traditionele orthodoxe landen en niet in het minst in Griekenland (late 19de eeuw tot op vandaag), als in landen erbuiten, met name West-Europa en de Verenigde Staten.

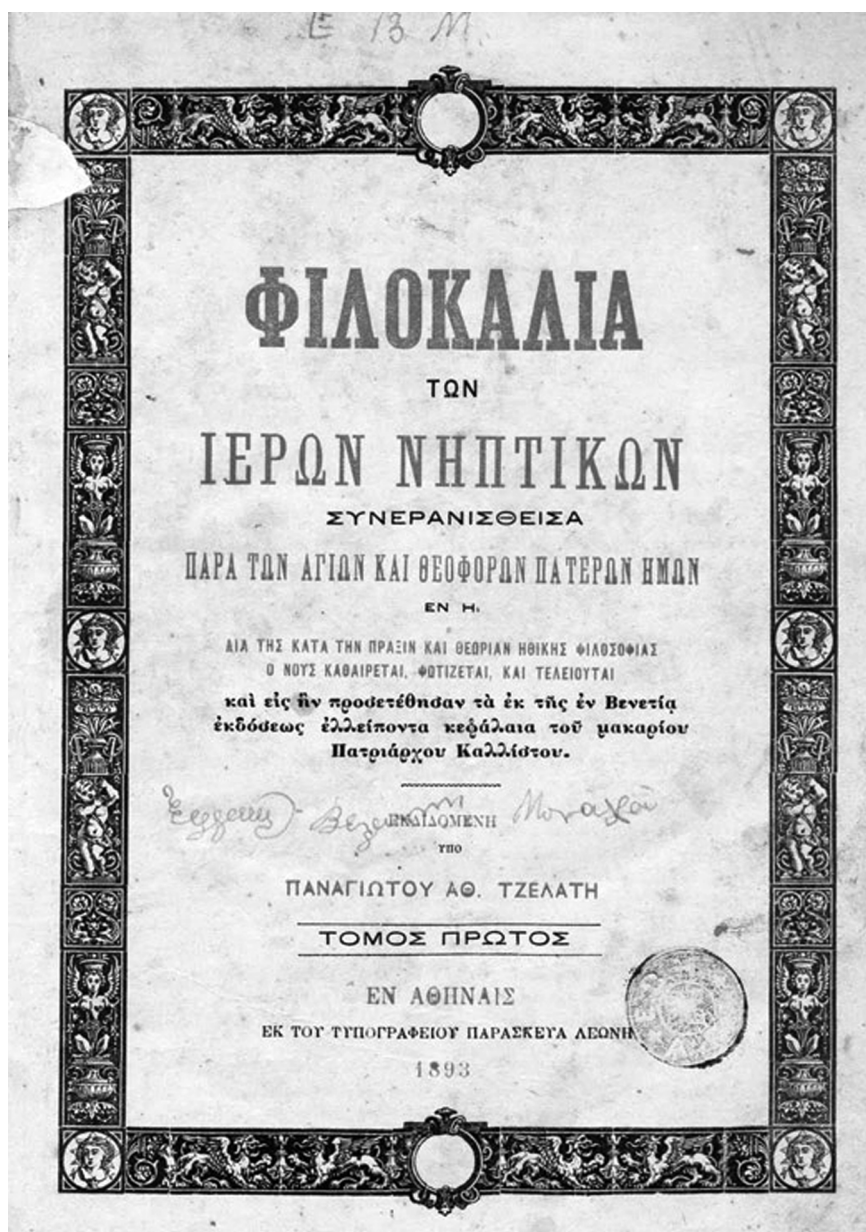
Vader Andrew Louths recente boek *Modern Orthodox Thinkers, from the Philokalia to the Present* (2015) biedt een bijzonder inzicht in deze boeiende periode en vormt dan ook de basis voor deze bijdrage. Door de orthodoxe theologie in dit artikel als invalshoek te nemen, wil ik echter niet de indruk wekken dat de theologie het enige of belangrijkste domein is van het orthodox verhaal vandaag en van het leven en de leer van de orthodoxe kerk in het algemeen. Integendeel! Even belangrijk zijn de verheffende Byzantijnse liturgie, de spiritualiteit of ascetische theologie, de heropleving van het monachisme enz, die in dit artikel echter niet aan bod zullen komen.

Waarover handelt de *Filokalie*?

De vernieuwde aandacht voor theologie begint met de publicatie van een boek in Venetië in 1782, genaamd *De Filokalie* (of “liefde voor de schoonheid”). Deze verzameling monastieke geschriften van de 4de tot de 14de eeuw suggereert een manier om de theologie te benaderen vanuit een ervaring van

God, namelijk een manier om God niet te conceptualiseren in een filosofische hypothese maar een methode “in dewelke, door ethische filosofie en in overeenstemming met actie en beschouwing, het intellect wordt gezuiverd, verlicht en vervolmaakt” (de ondertitel van de publicatie).

Afbeelding 1: Voorpagina Filokalie, editie van 1893

De orthodoxe theologie wordt in deze geschriften benaderd door haar theologen, denkers, monniken en monialen (zusters), elk vanuit hun eigen context en existentiële ervaring. Ze zijn denkers die putten uit de diepten van hun menselijke ziel. Vandaar de begrippen ‘existentiële theologie’ of ‘kennis-participatie theologie’, kortom ‘mystieke theologie’. De bundel verschijnt quasi gelijktijdig met de Encyclopedie van Diderot en d’Alembert, in de eeuw van de Verlichting in West-Europa en wordt in dat verband ook wel eens “de encyclopedie van het verborgen licht” genoemd.

Het gaat in de geschriften van de *Filokalie* niet over een nieuwe leer, het gaat over getuigenissen en die houden een duidelijke terugkeer naar de Vaders in, vandaar ook het begrip ‘patristieke theologie’. De *Filokalie* is namelijk een anthologie van ascetische en mystieke teksten afkomstig uit manuscripten van de Athosberg. De collectie is samengesteld door twee monniken: de heilige Makarios, later bisschop van Korinthe, en de heilige Nikodemus van de Heilige Berg. Hun selectie is niet alleen een duidelijk teken van de terugkeer naar de Vaders, maar houdt ook een afkeuring in van de wegen die de orthodoxe theologie sinds de val van Constantinopel was ingeslagen. We denken dan vooral aan de ontwikkelingen na de stichting van de spirituele academie, begin 17de eeuw door Peter Moghila (1596-1647, Metropoliet van Kiëv), die later ook model stond voor de hervormingen door Peter de Grote. De periode tussen de val en de publicatie van de *Filokalie* werd door Vader Georges Florovsky (1893-1979) ook de “Babylonische gevangenschap van de orthodoxe theologie” (1979: 121) genoemd.

De *Filokalie* betekende ook een terugkeer naar de Vaders op methodologisch vlak. Voor orthodoxe geestelijken bevatten deze geschriften niet enkel taal in letterlijke zin, maar ook een geestelijke taal, die een ascetische oefening in het zuiveren van concepten inhoudt. God is niet het voorwerp van de studie: de gelovige is het onderwerp en het onderwerp is God. Kennis van God verwerft men door opname in het leven van de Kerk als liturgische, bidende gemeenschap; aangeduid in de Griekse traditie met het begrip ‘theosis’ of vergoddelijking.

De impact van de *Filokalie*

Nikodemus wou met zijn selectie de rijkdommen van de traditie aanbieden aan alle orthodoxe christenen, zowel gehuwden als kloosterlingen. In het Slavisch universum had dit een enorme uitstraling en invloed op het staretsendom (staretsen: Russisch-orthodoxe geestelijke leiders). Hierbij denken we aan het klooster van Optina Poestin. Het had ook een duidelijke invloed op de

Slavofiele beweging van de 19de eeuw met de orthodoxe diaspora naar West-Europa en Parijs begin 20ste eeuw. We denken hierbij aan het ‘Institut Saint-Serge’ in Parijs, maar ook aan de bloei van de orthodoxie in Servië en Roemenië. Vervolgens week de invloed uit naar de Verenigde Staten. Allen schreven en herschreven in het licht van hun actuele context. Vader Georges Florovsky (1987: 294) spreekt van ‘neo-patristieke synthese’.

In Griekenland werden de ideeën van de *Filokalie* vooral verspreid door theologen en denkers uit Griekenland die studeerden in West-Europa. Zij werden beïnvloed door een Vader John Meyendorff (1926-1992) en maakten kennis met de *Filokalie* en met het begrip ‘neo-palamisme’ (= ‘neo-patristieke synthese’) wat verwijst naar de Athos monnik en latere Aartsbisschop van Thessaloniki, de Heilige Gregorios Palamas (1296-1359). De theologie van Gregorios Palamas laat zich samenvatten als de “theologie van de ongeschapen (lees: goddelijke) energieën” waaraan de biddende mens deelachtig wordt door oefening en door het leiden van een sacramenteel leven. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen de essentie en de energie van God, tussen de onkenbaarheid van God en de ervaring van God door Zijn energieën, identiek aan God en dus ongeschapen.

Als belangrijke Griekse denkers uit de 20ste eeuw moeten we Georg Mantzaridis, Nikos Matsoukas en Panagiotis Nellas vernoemen. Het centrale thema in hun denken is de vergoddelijking als menselijke voorbeschikking, gelinkt aan de natuur van de ‘persoon’ als onderscheiden van het ‘individu’; of ook nog: de mens in transformatie, open op het oneindige.

De Griekse-orthodoxe denkers maakten ook kennis met en werden beïnvloed door Vader Alexander Schmemmann (1921-1983) en zijn liturgische theologie. We denken hierbij aan Ioannis Foundoulis en archimandriet Vasileios van het Ivironklooster. Zijn leer is geen ‘theologie van de liturgie’ maar wel een ‘liturgische theologie’. De centrale veronderstelling hierbij is dat (liturgische) theologie geworteld is in gebedservaring, zowel persoonlijke als liturgische. De theologie is geworteld in de Eucharistie. “Een mens die bidt is theoloog, en elke theoloog is een mens van gebed”, naar de woorden van de Heilige Evagrius van Pontus (4de eeuw).

Vader Georges Florovsky en de theoloog Vladimir Lossky introduceerden de theologie van de patristieke vernieuwing. Hierbij denken we aan Metropoliet Ioannis van Pergamon (John Zizioulas) en Vader Ioannis Romanides, die beiden zowel in het Westen als in Griekenland actief waren en, in het geval van Metropoliet Ioannis (°1931), nog steeds zijn. Hij is één van de belangrijkste en bekendste theologen vandaag, met werken als *Being as Communion* (1985) en *Communion and Otherness* (2006). Het centrale thema in zijn werk:

de mens als persoon staat in relatie tot het beeld van God als een Drie-Eenheid van personen. Deze relatie wordt beleefd in de Eucharistie, die ‘koinonia’ manifesteert en creëert. Vader Ioannis Romanides (°1927) heeft het over theologie vanuit de ervaring (Louth 2015: 228).

Ook heel wat leken-theologen worden aangesproken en geïnspireerd door de ‘vernieuwende’ invalshoek die de *Filokalie* veroorzaakte. We denken hierbij aan denkers, schrijvers, kunstenaars en theologen waaronder de vertaler Philip Sherrard (1922-1995) en de theoloog Georg Seferis. Ook Dimitris Koutroubis (1921-1983) moet vermeld worden, die de Parijse school in Griekenland introduceerde en wiens belang niet onderschat kan worden: “De moderne Griekse theologie is verdeeld in een periode voor en na Koutroubis [...] met een wonderbare wedergeboorte van monastieke spiritualiteit op de Heilige Athosberg” (Yannaras 2000, geciteerd door Louth 2015: 253). Maar we denken ook aan Stelios Ramfos en Christos Yannaras, gekende intellectuelen van het grote publiek.

Voor deze laatste, de filosoof en theoloog Yannaras (°1935), kunnen we als belangrijkste publicaties zijn *Absence et inconnnaissance de Dieu* (1971), *La Liberté de la morale* (1982), en *Relational Ontology* (2011) vermelden. De persoon wordt in zijn werk als een wijze van bestaan gedefinieerd, de natuur als een principe van zijn. Het begrip ‘personalistisch existentialisme’ vat de centrale idee goed samen.

Conclusie

Als besluit kunnen we zeggen dat de *Filokalie* in wezen gaat over de zijnsleer of ontologie en dat het ook op deze vlakken is dat deze publicatie een heropbloei heeft teweeggebracht. De *Filokalie* is toegepaste theologie voor het dagelijks leven. Het is een universeel geschrift voor de orthodoxe kerk. Metropoliet Kallistos vatte de essentie tijdens een voordracht op de *Volos Academy* in 2004 als volgt samen: “De menselijke persoon is een mysterie, geschapen naar het beeld van God met als roeping de vervolmaking van de schepping.”

Bibliografie

- Florovsky, G. 1979. *Ways of Russian Theology*, vol. I. Belmont, MA: Nordland.
- Florovsky, G. 1987. *Ways of Russian Theology*, vol II. Vaduz: BUCHervertriebanstalt.
- Louth, A. 2015. *Modern Orthodox Thinkers, from the Philokalia to the Present*. London: SPCK.
- Palmer, G.E.H., Ph. Sherrard & K. Ware (ed. en vert.) 1979-95. *The Philokalia: The Complete Text Compiled by St Nikodemos of the Holy Mountain and St Makarios of Corinth*. 4 volumes. London: Faber & Faber.
- Yannaras, Ch. 1971. *Absence et inconnissance de Dieu*. Paris: CERF.
- Yannaras, Ch. 1982. *La Liberté de la morale*. Genève: Labor et Fides (Perspective orthodoxe).
- Yannaras, Ch. 2011. *Relational Ontology*. Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press.
- Zizioulas, J.D. 1985. *Being as Communion*. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press.
- Zizioulas, J.D. 2006. *Communion and Otherness*. London: T&T Clark.